

Міністерство оборони України
Національний військово-історичний музей України

Перша світова війна: історія та уроки. 1914 – 1918 рр.

Науковий збірник

**Матеріали Міжнародної наукової військово-історичної
конференції**

4–5 вересня 2014 року

м. Київ

Министерство обороны Украины
Национальный военно-исторический музей Украины

Первая мировая война: история и уроки. 1914 – 1918 гг.

Научный сборник

**Материалы Международной научной военно-
исторической конференции**

4–5 сентября 2014 года

г. Киев

«The First World War»: history and lessons. 1914 – 1918»

Scientific Journal

Materials of the Ukrainian scientific conference
of military history

September 4–5, 2014

Kyiv

Перша світова війна: історія та уроки. 1914 – 1918 рр.

Відповідальні редактори: Тинченко Я.Ю., Давидюк В.В., Міненко Л.М., Слободянюк Р.В.
Збірник наукових праць. – К., 2014.

Перша світова війна: історія та уроки. 1914 – 1915 рр. [Текст] : зб. наук. праць за матеріалами Міжнар. наук. військ.-істор. конф., 4–5 вересня 2014 р. / Нац. військово-історичний муз. України. – К., 2014. – 538 с.

Під загальною редакцією директора Національного військово-історичного музею України Таранця В.В.

У науковому збірнику опубліковані доповіді і повідомлення науковців, краєзнавців, музейних, освітніх та архівних працівників, матеріали і документи про події Першої світової війни 1914–1918 рр.

Рецензенти: І.В. Срібняк – доктор історичних наук, професор
М.Г. Палієнко – доктор історичних наук, професор

Схвалено вченою радою Національного військово-історичного музею України 21 серпня 2014 р., протокол № 2.

Оргкомітет конференції:

Іван Руснак	Заступник Міністра оборони України
Олександр Щербінін	Тимчасово виконуючий обов'язки директора Департаменту соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України
Владислав Таранець	Директор Національного військово-історичного музею України
Ярослав Тинченко	Заступник директора Національного військово-історичного музею України з наукової роботи

Редакційна колегія: Владислав Таранець, Ярослав Тинченко, Валентина Давидюк, Людмила Міненко, Наталія Лапатійова

Технічні редактори: Ксенія Ляшенко, Оксана Корнієнко
Верстка: Ірина Мороз

Відповідальний за випуск: Владислав Таранець

Доповіді та повідомлення надруковані згідно з поданими авторами текстами

© Національний військово-історичний музей України

УДК 94 (100) «1914-1915»: 930.2 (051)

Сергій ДЕЙНЕКО (Харків)

Сергей ДЕЙНЕКО (Харьков)

Sergij DEINEKO (Kharkiv)

ПЕРЕБІГ ОБЛОГИ ПЕРЕМИШЛЯ (1914 – 1915) НА ШПАЛЬТАХ ЖУРНАЛУ «РАЗВЕДЧИК»

ХОД ОСАДЫ ПЕРЕМЫШЛЯ (1914 – 1915) НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА «РАЗВЕДЧИК»

COURSE OF SURROUND OF PRZEMYSŁ (1914 – 1915) ON PAGES OF MAGAZINE «AGENT»

Анотація. В роботі висвітлюються події пов'язані з облогою Перемишля російською армією (1914 – 1915 рр.). Розглядаються інформативні можливості матеріалів опублікованих в журналі «Разведчик», як джерела з історії Першої світової війни.

Аннотация. В работе освещаются события связанные с осадой Перемышля российской армией (1914 – 1915 гг.). Рассматриваются информативные возможности материалов опубликованных в журнале «Разведчик», как источника по истории Первой мировой войны.

Annotation. Events connected with surround of Przemyśl the Russian army (1914 – 1915) are covered in the article. Informative opportunities of materials which was posted in the magazine «Agent» as the sources from history of First World War are considered.

Ключові слова: Перемишль, війна, облога, джерело, армія.

Ключевые слова: Перемышль, война, осада, источник, армия.

Keywords: Przemyśl, war, surround, source, army.

Для переділу сфер впливу на планеті провідні країни світу створили потужні військові коаліції – Антанту та Троїстий союз (згодом – Четверний), які стали учасниками одного з найкращих протистоянь ХХ ст. – Першої світової війни, в якій прийняли участь більш ніж 30 держав світу.

1 серпня 1914 р., Німеччина у відповідь на початок мобілізації російської армії оголосила Росії війну. Її союзниця по коаліції – Австро-Угорщина лише через п'ять діб, а саме 6 серпня, офіційно вступила у війну проти Російської імперії. Основний тягар військових дій проти австро-угорських військ ніс російський Південно-Західний фронт сформований на базі Київського військового округу. До речі, першим командувачем фронту призначили генерал-ад'ютанта М.І. Іванова, який до цього знаходився на чолі Київського військового округу [5, с. 39].

Влітку 1914 р. розпочалася одна з найкрупніших

битв тієї війни – Галицька. Вона розпочалася 5 (18) серпня і тривала 33 дні до 8 (21) вересня 1914 року. Війська Південно-Західного фронту у складі п'яти армій (3-ї, 4-ї, 5-ї, 8-ї та 9-ї) нанесли поразку чотирьом австро-угорським арміям, зокрема, 1-й, 3-й та 4-й і німецькому Сілезькому ландверному корпусу генерала М. фон Войрша. Вже 30 серпня (12 вересня) розпочався загальний відступ австро-угорських військ за р. Сян. 4 (17) вересня 3-я російська армія під командуванням генерала Р.Д. Радко-Дмитрієва розпочала першу облогу Перемишля. Однак, зазнавши тяжких втрат під час штурму фортеці та внаслідок гострої нестачі артилерії 28 вересня (11 жовтня) осаду, яка продовжувалася 21 день довелося зняти і відійти на східний берег Сяну [2, с. 70]. Після успішною для російських військ Варшавсько-Івангородської операції командування Південно-Західного фронту з початку листопада розпочало другу облогу Перемишля. Тривала вона майже шість місяців і завершилася 22 березня 1915 р. капітуляцією австро-угорського гарнізону [1, с. 23 – 24; 8, с. 280].

Події, які відбувалися на фронтах Великої війни знаходилися у центрі уваги всіх періодичних видань Російської імперії, зокрема і в журналі «Разведчик». Так, в серпні – жовтні 1916 р. в номерах 1347 – 1355 опубліковано детальні спогади одного з учасників другої облоги Перемишля. На наш погляд дана робота, з історії окремої військової операції, є джерелом вартим уваги. Перш за все тому, що це погляд людини, яка на власні очі бачила все, що відбувалося під час боїв за Перемишль. Хоча необхідно врахувати, що не завжди думка автора мемуарів, з певних питань, може бути об'єктивною.

Спогади мають назву «Перемышль. 1 ноября 1914 – 9 марта 1915 г. Личные воспоминания» та опубліковані у дев'яти номерах журналу «Разведчик». Автор є такий собі – «С. Манин-Вавинский».

Необхідно відзначити, що вищезгаданий жур-

нал є одним із найвідоміших в дорадянській Росії спеціалізованих періодичних видань. Його засновник – Володимир Антонович Березовський, кадровий офіцер, учасник російсько-турецької війни 1877 – 1878 років. Згодом обіймав посаду старшого ад'ютанта штабу Гвардійського корпусу. У 1886 р. він вийшов у відставку і розпочав видавничу діяльність. Пріоритетом стало видання літератури з військової справи. 1888 року вийшов перший номер під назвою «Листок конторы и склада В.А. Березовского». Згодом він перетворився на військовий ілюстрований щотижневик «Разведчик», який користувався неабиякою повагою у військових. Серед дописувачів журналу були відомі військові діячі, такі як А.М. Драгоміров, О.М. Куропаткін, Д.Ф. Масловський, О.К. Пузиревський, В.О. Сухомлинов, Г.А. Леєр. Окрім «Разведчика» В.А. Березовський видавав військово-бібліографічний журнал «Вестовой» та щотижневик нижчих чинів «Витязь». Взагалі по червень 1910 р. В.А. Березовським видано 3050 видань. Таким чином, можна сказати, що «Разведчик», це солідне спеціалізоване видання в якому публікувалися роботи відомих, авторитетних фахівців з військової справи [6, с. 498].

Роботу умовно можна розділити на три частини – географія театру військових дій, місцеве населення, генералітет та опис військових дій. Окремо треба розглянути постать автора мемуарів.

В своїх спогадах автор наводить чимало назв місцевих населених пунктів, які за його твердженням знаходилися поблизу Перемишля. Згадуються села – «Младовице, Сераковсце, Солца, Берендовице, Брилинце, Мизинец, Княжице, Витушинце, Гувники, Рокшице, Низанковичі, Заблотце, Библо, Грушатице, Чишки Гдешице та річка Вьяр» [11, с. 569 – 570; 12, с. 580 – 582]. Всі наведені географічні назви приводяться С. Маніним-Вавінським в польській транскрипції, що створює труднощі для дослідників та може привести до плутанини. Ми встановили, що більшість вищезгаданих сіл знаходяться на сучасному українсько-польському прикордонні неподалік Перемишля і належать до масиву етнічних українських земель – Надсяння. На сьогоднішній день, за державним та адміністративним – територіальним поділом, більшість цих населених пунктів розташовані у межах гміни Фредрополь Перемишльського повіту, що на сході Підкарпатського воєводства Польщі. Так, с. Берендовице (укр. Берендьовичі) нині є частиною с. Аксманичі, ці зміни ускладнили пошук та ідентифікацію населеного пункту. Підтвердження слів автора

про с. Княжице (укр. Княжичі), яке знаходилося між позиціями російських та австрійських військ і було повністю зруйноване під час боїв, ми знаходимо в краєзнавчій літературі з історії сіл Клоковицької парафії Перемишльського повіту. В роки Першої світової війни Княжичі, що розташовані за 10 км на південь від Перемишля, майже повністю були спалені австрійськими солдатами. Вціліло лише дві хати [11, с. 569 – 570; 10, с. 36 – 37, 50]. Детально подається опис кинутого напризволяще австрійського лазарету в замку Заблотце (укр. Заболотці) на який натрапили російські військові [11, с. 569 – 570]. Дійсно, північна окраїна Нижанковичів (Львівська обл., Україна) має назву – Заболотці. На початку ХХ ст. це був окремий населений пункт в межах якого знаходився палац та фільварок. В якому під час другої облоги Перемишля знаходився австрійський госпіталь. Після Другої світової війни Заболотці увійшли до складу Нижанковичей [9]. До речі самі Нижанковичі С. Манін-Вавінський називає «Низанковице» (пол. Nizankowice) [11, с. 569 – 570]. Інші згадувані населені пункти – Солца (пол. Solca), Младовице (пол. Mlodowice), Гувники (пол. Hupniki), Сераковсце (пол. Sierakosce), які нам вдалося ідентифікувати, також нині знаходяться на території гміни Фредрополь Перемишльського повіту Підкарпатського воєводства Польщі [22, 20, 19, 21]. Всього в спогадах фігурує п'ятнадцять населених пунктів з передмість Перемишля, вісім із них нами ідентифіковані, це – «Берендовице, Княжице, Заблотце, Низанковице, Солца, Младовице, Гувники, Сераковсце». Не ідентифікованими залишилося семеро населених пунктів – «Брилинце, Мизинец, Витушинце, Рокшице, Библо, Грушатице, Чишки Гдешице» [11, с. 569 – 570; 12, с. 580 – 582]. Серед маси географічних назв згадується річка «Вьяр»: «Выселяемые из ближайших к нашим окопам деревень в более удаленные за реку Вьяр, крестьяне настойчиво пытались возвратиться в свои разрушенные снарядами халупы, поближе к уцелевшим кое-где картофельным ямам» [11, с. 569 – 570]. Однак, серед гідрографічних об'єктів України немає річки з такою назвою. У випадку, як і з населеними пунктами С. Мамін – Вавінський використав польську кальку географічної назви. Так, р. Вьяр (пол. Wiar) в українській мові має назву Вігор. Ця невеличка річка басейну Вісли є правою притокою Сяну і протікає в південно-східних районах сучасної Польщі та північно-західній Україні. впадає у Сян на східній околиці Перемишля [23].

Таким чином можна сказати, що автор непога-

но знає географію театру військових дій. Треба зазначити, що приблизно 60 % населених пунктів згаданих у спогадах, переживши дві світові війни та операцію «Вісла», існують досі під тими ж самими назвами.

В усіх вищезгаданих селах в основному мешкали русини (українці): «Деревни в ближайшем соседстве с линиями наших окопов (Младовице, Сераковсце, Солсца, Берендовице, Брилинце), населенные русинами...» [11, с. 569 – 570]. С. Манін-Вавінській дав місцевому населенню наступну характеристику: «Оставшееся в деревнях русинское население, почти исключительно старики, женщины и дети относились к нам равнодушно, опасаясь доносов со стороны местных евреев, немецких колонистов и поляков австрийским властям за всякое проявление к нам симпатий» [11, с. 569 – 570]. Ці слова майже повністю знайшли підтвердження в заяві начальника Штабу Верховного Головнокомандувача генерала М.М. Янушкевича, в якій він констатує, що особи єврейської, німецької та угорської національностей недоброзичливо ставляться до Росії. Відносно ставлення місцевих поляків до російських військових, то тут думка автора входить у протиріччя зі спогадами генерала О. Брусілова: «Кстати должен сказать, что не только в Восточной Галиции, где большинство населения русины, к нам расположенные с давних пор, но и в Западной, все население чисто польское, не только крестьяне, но и католическое духовенство относились к нам хорошо и во многих случаях нам помогали всем чем могли». Тобто ситуацію з польським населенням не можна назвати однозначною по відношенню до Росії та російських військовиків [2, с. 85; 3, с. 135].

В своїх спогадах автор не оминув увагою релігійне життя Галичини в період, що нами досліджується. Політика окупаційної російської влади по відношенню до греко-католицької церкви була неоднозначною. Ставлення держави з цього питання виразно висловив архієпископ Євлогій в листі до міністра внутрішніх справ М. Маклакова: «...государственное объединение Галичины с Россией тогда только будет прочно, когда она объединится и в нашей родной православной вере. Если же...она останется в унии, то она будет таким опасным гнездом украинско-мазепинского сепаратизма, который доставит нашему Правительству много забот, мы приобретем вторую Финляндию» [2, с. 143]. 10 серпня 1914 р. командування Південно – Західним фронтом розповсюдило серед російських військових рекомендації, які регламентували правила поведінки по відношенню до місцевого населення:

1. Велика обережність під час проведення реквізицій.

2. Повага до місцевих святинь і по можливості відвідування уніатських храмів [греко-католицьких – С. Д.].

3. Засвоєння деяких місцевих звичаїв; 4. Розповсюдження серед місцевого населення християнства та іконо з Києва та Почаєва [2, с. 103]. Тобто по відношенню до греко-католицької церкви проводилася політика подвійних стандартів.

Позиція автора повністю збігається з настановами командування Південно – Західним фронтом. Так зокрема, він описує спільні богослужіння, які проводили православні військові священники в греко-католицьких храмах для російських солдат та місцевих прихожан, хрестини дітей селян з навколишніх сіл та відспівування покійників [12, с. 580 – 582]. Хоча треба констатувати, що політика російського уряду по відношенню до греко-католицької церкви повністю потерпіла фіаско і на підтвердження цього можна привести слова вже згаданого нами арієпископа Євлогія: «униатские священники в Галиции в большинстве не на стороне православных и подают мало надежд на присоединение к Православной церкви» [2, с. 144].

Можна сказати, що С. Манін-Вавінській досить добре знав засади російської державної політики в царині релігії на землях Галичини і був свідком її впровадження, зокрема в селах навколо Перемишля.

Власне хід облоги фортеці та її очільники викладено у мемуарах досить докладно. Російське командування спеціально для проведення другої облоги створило 11-у армію під командуванням генерала Селіванова [3, с. 116]. Якщо до постаті командуючого армією особливих питань немає, однак щодо інших представників російського генералітету виникають питання. Автор, згідно з традицією того часу прізвища багатьох генералів подає у скороченому вигляді, що створює труднощі з їх ідентифікацією. Так, наприклад, згадуються генерали П. він же П...го, Ч...в та бригадний генерал Г...н [13, с. 629 – 632; 14, с. 662 – 664]. На нашу думку генерал П. або П...го, найвірогідніше за всього це Плеве Павло Адамович, командуючий 5-ю російською армією Південно – Західного фронту, яка приймала участь в Галицькій битві, форсувала Сян і вела бойові дії неподалік Перемишля [4, с. 573, 479]. Стосовно особи генерала Ч...в – командир 9-го корпусу 3-ї армії генерал Д.Г. Щербачов, який до прибуття генерала Селіванова керував облогою Перемишля [3, с. 117]. До речі, згодом Д.Г. Щербачов командував 7-ю армією Південно –

Західного фронту, потім Румунським фронтом. Останньому генералу з цього списку С. Манін-Вавінський дає наступну характеристику: «бригадний генерал Г...н, Георгиевский кавалер, защитник Порт – Артура, участник взятия Перемышля». Під псевдонімом Г...н знаходився генерал І.К. Гандурін [9, с. 59]. Необхідно зазначити, що військового звання «бригадний генерал» у збройних силах Російської імперії не існувало. Однак у французькій армії таке звання існувало. Таким чином можна сказати, автор можливо погано орієнтувався у російській системі звань або знаходився під французьким впливом.

У спогадах зазначається, що керували обороною фортеці генерали Кусманек і Тамаши [15, с. 551 – 553]. Дійсно комендантом фортеці в січні 1914 р. став генерал-полковник Герман Кусманек фон Бургнойштедтен. Однак автор подає не зовсім точні відомості про військоове звання іншого керівника оборони Перемишля – А. Тамаші називаючи його генералом [15, с. 551 – 553]. Фельдмаршал – лейтенант Арпад Тамаші фон Фогараш до 1914 р. здійснював керівництво відділами – «1», «2 Ст», «2В», «3Р» і «9». З початком Першої світової війни командував гонведною дивізією, яка влилася до лав гарнізону Перемишля. Звання фельдмаршал – лейтенант відповідало російському генерал – лейтенанту, але це не дає підстав переводити військоове звання воєначальника в іншу систему рангів [9, с. 341 – 342; 7].

Автор стверджує, що 11-у російську армію, яка блокувала фортецю, територіально розділили на три відділи: Південний, Північний та Східний з метою оптимізації керування військами. Ми підтвердження цьому не знайшли [15, с. 551 – 553]. Натомість повідомлення про використання літаків для зв'язку між блокованим гарнізоном та командуванням австро-угорською армією знайшло повне підтвердження. Під час Першої світової війни авіація застосовувалася для зв'язку між групами військ роз'єднаними великими відстанями. Найвідоміші випадки – Перемишль та Кут-ель-Амара [12, с. 580 – 582; 4, с. 359]. Також у нас не викликає сумніву стосовно дати взяття фортеці російською армією – 9 (22) березня 1915 року.

Щодо постаті автора, мемуари підписані таким собі С. Маніним-Вавінським. Але на наш погляд це лише псевдонім, а не справжнє ім'я. справа в тому, що російському суспільству не були притаманні публічні виступи, тому автори часто публікувалися під псевдонімом. Так, поет ХІХ ст., представник династії Романових, Костянтин Костянтинович Романов підписував свої твори скромним псевдонімом – К. Р., а відомий метеоролог, сейсмолог Борис Бори-

сович Голіцин, обраний у 1911 р. президентом Міжнародної сейсмологічної асоціації, видавав свої праці Б. Г. та Б. Б. Г. За твердженням В.В. Похльобкіна «щелкопёры литераторы и газетчики» використовували з 80-х рр. ХІХ ст. яскраві, іноді дивні псевдоніми, наприклад: «Варахасий Неключимый», «Чудак провинциальных воспоминаний», «Фик-фок», «В долгунееостаюшинский», «Аввакум Худоподошвенский» або «Капущин Воробьевых гор» [18, с. 5 – 6].

Треба зазначити, що більшість псевдонімів поетів та письменників ідентифіковані та опубліковані у Словнику псевдонімів І.Ф. Масанова, вцілому 20 тисяч осіб [16]. Відносно псевдонімів військових, політиків, лікарів та представників наукового світу то вони і досі залишаються нерозкритими, наприклад: Арктур. Основные вопросы внешней политики России. Т. 1. Одесса. 1910 [18, с. 5 – 6].

Відносно автора даних спогадів, то розкрити його псевдонім наразі не видається можливим. Але ми можемо висловити припущення, щодо його фахової приналежності. Після ознайомлення з мемуарами, першим враженням є думка нібито автор професійний військовий. Але деякі неточності, які неприпустимі для кадрового офіцера, це ставлять під сумнів. Так, наприклад, некоректна назва військового звання австро-угорської армії: генерала І.К. Гандуріна названо бригадним генералом, як відомо такого військового звання в російській армії не існувало; воєначальника австро-угорської армії фельдмаршал-лейтенанта А. Тамаші прирівняли до російського генерал-лейтенанта, що в свою чергу є недозволеною помилкою для військового-професіонала. Використання деяких слів, таких як «солдатики», більш характерно для російської різночинної інтелігенції, ніж для офіцера [12, с. 580 – 582]. Тому спираючись на вищевикладене можна припустити, що автор спогадів швидше за всього військовий кореспондент, який мав акредитацію при штабі 11-ї російської армії.

Підводячи підсумок можна відзначити, що мемуари залишені нам С. Маніним-Вавінським дозволяють побачити перебіг облоги Перемишля та життя навколо нього очима очевидця подій. Таким чином, спогади, не дивлячись на деякі неточності є цікавим і корисним джерелом з історії Першої світової війни.

Джерела та література:

1. Айрапетян М. Э., Кабанов П. Ф. Первая мировая империалистическая война 1914 – 1918 гг. – М.: Просвещение, 1964. – 205 с.
2. Бахтурина А. Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – М.:

- АИРО – XX, 2000. – 264 с.
3. Брусилов А. А. Мои воспоминания. – М.: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1963. – 286 с.
  4. Великая забытая война. – М.: Яуза; Эксмо, 2009. – 592 с.
  5. Волковинський В. М. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 38 – 56.
  6. Военная энциклопедия / Под ред. В. Ф. Новицкого. – т. 4. – СПб.: Товарищество И. Д. Сытина, 1911. – 640 с.
  7. Военное министерство [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ah.milua.org/kriegsministerium>
  8. Зайончковский А. Мировая война 1914 – 1918 гг. – т. 1. – изд. 3. – М.: Государственное военное издательство Наркомата обороны Союза ССР, 1938. – 384 с.
  9. Залесский К. А. Кто был кто в Первой мировой войне. – М.: АСТ; Астрель, 2003. – 894 с.
  10. Кривуцький А., Шагала Р. Аксманичі. Село у Клоковичській парафії Перемишльського повіту. – Львів, 2010. – 350 с.
  11. Манин-Вавинский С. Перемышль. 1 ноября – 9 марта 1915 г. Личные воспоминания // Разведчик. – 1916. – № 1348. – С. 569 – 570.
  12. Манин-Вавинский С. Перемышль. 1 ноября – 9 марта 1915 г. Личные воспоминания // Разведчик. – 1916. – № 1349. – С. 580 – 582.
  13. Манин-Вавинский С. Перемышль. 1 ноября – 9 марта 1915 г. Личные воспоминания // Разведчик. – 1916. – № 1352. – С. 629 – 632.
  14. Манин-Вавинский С. Перемышль. 1 ноября – 9 марта 1915 г. Личные воспоминания // Разведчик. – 1916. – № 1354. – С. 662 – 664.
  15. Манин-Вавинский С. Перемышль. 1 ноября – 9 марта 1915 г. Личные воспоминания // Разведчик. – 1916. – № 1347. – С. 551 – 553.
  16. Масанов И. Ф. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей. – т.2. – Издательство всесоюзной книжной палаты, 1957. – 386 с.
  17. Нижанковичі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>
  18. Похлѣбкин В. В. Великий псевдоним [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.litmir.Net>
  19. Huwniki [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Huwniki>
  20. Mlodowice [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Mlodowice>
  21. Sierakosce [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Sierakosce>
  22. Solca [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Solca>
  23. Wiar [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Wiar>